

Słowa kluczowe: autobiografia, pamiętniki, patologia, literatura, starożytność

Keywords: autobiography, diaries, pathology, literature, antiquity

Ks. Marek Starowieyski

AUTOBIOGRAFIA I ELEMENTY AUTOBIOGRAFICZNE W LITERATURZE WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSKIEJ¹

Treść: 1. Biblia; 2. Nawrócenie - w poszukiwaniu prawdy; 3. Autobiografia - pamiętnik; 4. Poematy autobiograficzne Grzegorza z Nazjanzu; 5. Autobiografia literacka; 6. Wspomnienia szkolne; 7. Inne autobiografie; 8. Pseudoautobiografie; 9. Utwory związane z autobiografią; 10. Uwagi końcowe.

Zainteresowanie autobiografią przeżywa swój rozkwit, gdyż, jak słusznie napisał Dithley: *Die Selbstbiographie ist die höchste und am meisten instruktive Form, in welcher wir das Verstehen des Lebens eingetritt*. A mimo to ten dział

1 Na temat autobiografii chrześcijańskiej, por. F. von BEZOLD, "Über die Anfänge der Selbstbiographie und ihre Entwicklung im Mittelalters", *Zeitschrift f. Kulturgeschichte* 1894, 145 ss. (non vidi); L. NIEDERMEYER, *Untersuchungen über die antike poetische Autobiographie*, 1919; F. VERNET, "Autobiographies spirituelles", *DSAM* 1, 1937, 1141-1146; G. MISCH, *Geschichte der Autobiographie*, 1-2, Bem 1950, Frankfurt a.M. 1962; A. SIZOO, "Autobiographie", *RAC* 1, 1950, 1050-1055 (pogańska i chrześcijańska); G.A. BENRATH, "Autobiographie christliche", *TRE* 4, 1979, 772-789; A. KHAZDAN, "Autobiographie", w: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1, Oxford 1991, 234. *L'Invention de l'autobiographie, d'Hésiode à S. Augustin*, éd. M.F. BASLEZ, P. HOFFMANN, L. PERNOT, Paris 1993 (skrót: *L'Invention*); M. STAROWIEYSKI, "Autobiografia w starożytnym chrześcijaństwie", w: *Autobiografia - przemiany, forma, znaczenie*, red. H. GOSK, A. ZIENIEWICZ, Warszawa 2001, 57-68; Prace M. HINTERBERGEN, *Autobiographische Traditionen in Byzanz*, Wien 1999 (szczególnie ss. 62-70) i J. IRMSCHER, "Autobiographien in byzantinischen Literatur", *Studia Byzantina* 2, 1973, 3-11 dotyczą autobiografii bizantyńskiej, podczas gdy artykuł na ten temat w *Lexikon des Mittelalters* 1, 1980, 1262-1267 - literatury średniowiecznej.

literatury pozostaje mało znany² i mimo podjętych, lecz zapóźnionych badań, pozostaje ona, wedle innego badacza, Shapiro, *the dark continent of literature*³.

W szczególny sposób autobiografia chrześcijańska pozostaje takim *dark continent*, a jej znajomość ogranicza się zazwyczaj tylko do Wyznań i ewentualnie do poematów autobiograficznych Grzegorza z Nazjanzu. Nasza praca stanowi próbę skatalogowania i sklasyfikowania różnych rodzajów autobiografii chrześcijańskiej, zarówno tych najważniejszych jak *Wyznania*, *Sprostowania* św. Augustyna czy poematy autobiograficzne Grzegorza z Nazjanzu aż do tych najprostszych. Jak zobaczymy, znajdziemy je w literaturze greckiej, łacińskiej i w literaturach orientalnych. Spotkamy się tam z poezją (np. Grzegorz, Paulin z Pelli), prozą (np. *Wyznania* Augustyna, *Spowiedź* św. Patryka), napisanych bardzo prosto (np. *Wyznania* Patryka) i stylem podniosłym (np. autobiografia Ennodiusza); spotykamy ją w całych dziełach lub w ich fragmentach (np. u Justyna czy Hilarego) i w różnych gatunkach literackich.

Zestaw tych utworów pokazuje literaturę wczesnochrześcijańską z innego punktu widzenia, nie tyle od strony problemów, ale osobowości jej autora i jego przeżyć.

1. BIBLIA

Autobiografia wczesnochrześcijańska jest ściśle związana z autobiografią późnego antyku, szczególnie grecką, zarówno pogańską i żydowską - którymi tu nie będziemy się zajmowali - niemniej jednak jej głównym źródłem jest Biblia, i dlatego też trzeba zacząć od niej nasze badania.

W Starym Testamencie spotykamy liczne elementy autobiograficzne szczególnie w pismach Proroków, którzy dają opisy swojego powołania przez Boga, wizji, mów i dialogów. Szczególnie rozwinięty jest element autobiograficzny u Jeremiasza tak, że mówi się nawet o *Wyznaniach* Jeremiasza⁴. Podobne fragmenty znajdujemy u Ezechiela, szczególnie zaś u Ozeasza⁵. Świadcstwo tego ostatniego jest szczególnie ważne, ponieważ da się je interpretować zarówno w sposób realny jak i symboliczny i taki sposób wyjaśniamy również obrazy w literaturze

2 Bardzo niekompletny zestaw autobiografii daje TRE, niestety ograniczony do świata niemieckiego z dodaniem kilku pozycji z innych krajów zachodnich P.Vernet daje dość dokładny zestaw duchowych autobiografii, ale też zazwyczaj zachodnich.

3 Obydwa cytaty podaję za w.w. artykułem G. A. BENRATH, 772.

4 Np. Jr 1,4-19, 12,1-3; 15,10-21; 17,14-18; 18,18-23; 20,7-18 - „Wyznania” Jeremiasza; 20,1-6; 26,8-24; 27, 1-28; 321-44 - Biografia; 13, 1-111; 16, 1-13; 18, 1-12; 19, 1-13 - Akcje symboliczne.

5 1, 2-9.

wizjonerskiej, np. w *Pasterzu Hermasa*⁶.

Elementy autobiograficzne spotykamy również w księgach mądrościowych. Wnuk Syracha w prologu do tej księgi opowiada dzieje jej odkrycia i przekładu, natomiast w zakończeniu tej księgi znajduje się osobistą modlitwę Syracha⁷. U Koheleta⁸ i w *Księdze Mądrości*⁹ znajdziemy elementy biografii pseudopigraficznej, w tym wypadku - Salomona, podczas gdy u Koheleta znajdujemy także fragmenty dotyczące prawdopodobnie jego doświadczeń życiowych¹⁰.

W Nowym Testamencie liczne teksty autobiograficzne spotykamy w listach św. Pawła¹¹, w których, obok długich fragmentów dotyczących jego życia (w Listach do Koryntian, do Galatów, do Kolosan) spotykamy się z licznymi wzmiankami autobiograficznymi rozrzuconymi po wszystkich jego listach, bo elementy autobiograficzne stanowią cechę charakterystyczną jego listów. W II Liście do Koryntian te elementy autobiograficzne połączone są z apologią, ale apologią przeciwną - św. Paweł nie chlubi się ze swych dokonań tylko ze swych słabości, które nie tylko wymienia, ale i opisuje¹². Prócz tego w *Dziejach Apostolskich* znajdują się trzy opisy jego nawrócenia; dwa z nich wypowiedziane przez św. Pawła¹³. Ponadto *Dzieje* zawierają fragment wspomnień osobistych św. Łukasza¹⁴, który w pierwszej osobie opowiada o podróży z Pawłem. W końcu elementy autobiograficzne zawiera *Apokalipsa*, napisana wedle świadectwa autora w niedzielę na wyspie Patmos¹⁵, w której autor opisuje swoje wizje.

W autobiograficznych wizjach w księgach Proroków i w *Apokalipsie* znajdujemy korzenie chrześcijańskiej biografii [lub pseudoautobiografii] wizjonerskich.

Te elementy, które spotkaliśmy w Biblii zostaną rozwinięte w literaturze chrześcijańskiej, która dorzuci do nich nowe.

6 Np. *Widzenie* 1, 1-3, w: *Pierwsi świadkowie*, BOK 10, 1998, 211-213.

7 51

8 1, 1.13nn.

9 Np.7

10 2, 1nn.

11 Gal 1,11-2,11; Kol 1,24-2,5; 2 Kor 10-12; H.D. SAFFREY, "Aspects autobiographiques dans les épîtres de S. Paul", w: *L'invention*, dz. cyt., 133-138.

12 2 Kor 11,30.

13 9, 1-9; 22, 5-16; 26, 9-18.r.

14 Od 16,11.

15 1,9n.

2. NAWRÓCENIE - W POSZUKIWANIU PRAWDY¹⁶

Wiele spośród autobiografii chrześcijańskich mówi o nawróceniu, bądź z pogaństwa (Justyn), bądź od mierności życia chrześcijańskiego do bardziej gorliwego (Hieronim, Prudencjusz) albo do życia doskonałego, zakonnego, bądź w końcu od świata literatury pogańskiej do chrześcijaństwa (Hieronim, Ennodiusz).

Najstarszy opis nawrócenia - nawrócenia św. Pawła - znajdujemy, jak już wspomnieliśmy, w *Dziejach Apostolskich*.

Justyn Męczennik (+167) zostawił opis swojej drogi do wiary w *Dialogu z Tryfanem*. Autor spotyka w Efezie rabina Tryfona, z którym odbywa długą dyskusję około roku 150¹⁷, a została ona spisana około roku 160. Na początku Justyn opowiada, jak doszedł do chrześcijaństwa. W poszukiwaniu prawdy przeszedł szereg szkół filozoficznych: stoików, perypatetyków, pitagorejczyków, by skończyć u platoników. Ale wtedy spotkał tajemniczego starca, który mu przedstawił chrześcijaństwo¹⁸. Justyn pozostając platonikiem przyjął chrześcijaństwo, któremu będzie służył piórem - zostawił liczne pisma¹⁹, nauczaniem - założył szkołę filozoficzną w Rzymie, którą znamy na podstawie jego *Męczeństwa* i w końcu ginie za nie jako męczennik.

W tym krótkim opisie drogi do chrześcijaństwa Justyn skupia się na sprawach najważniejszych, pomija natomiast inne elementy, wspomniane w jego dziełach, które wpłynęły na jego nawrócenie, jak np. bohaterstwo męczenników²⁰. Ponieważ jednak posiadamy w literaturze późnoantycznej pogańskiej i chrześcijańskiej kilka opisów drogi do prawdy sformułowanych w podobny sposób²¹ musimy sobie postawić pytanie, czy mamy tu do czynienia z toposem literackim czy też opisem typowej sytuacji powtarzającej się wielokrotnie. Byłbym za drugim rozwiązaniem.

16 Por. G. BARDY, *La conversion au christianisme Durant les premiers siècles*, Paris 1949; P. COURCELLE, *Le Confessions de S. Augustin dans la tradition littéraire*, Paris 1963, 91-100.

17 *Dialog* 1-8,2, wyd. J. Archambault, Paris 1909, 2-40 (z przekładem francuskim); przekład polski A. Lisiecki, *POK* 4, 1923, 99-110; Por. A. WARTELE, "S. Justin et les relais de la recherche", w: *L'Invention* 139-146; E. ROBILLARD, *Justin. L'itinéraire philosophique*, Paris-Montréal 1989.

18 Opis spotkania nauczyciela prawdy spotykamy też w Klemensa Aleksandryjskiego (*Stromaty* 1, I, 10).

19 *Clavis Patrum Graecorum* 1073-1089 - pisma autentyczne i przypisywane mu.

20 *II Apologia* 12, I, wyd. A. Wartelle, Paris 1967, 212s., przekład polski, A. Lisiecki, *tamże*, 91 n.

21 EUZEBIUSZ, HE 4,8,3. U pisarzy pogańskich: Diona Chryzostoma, *Oratio XIII*, ed. J.W.Coolon, London 1950 (Loeb), 89-121; FILOSTRATES, *Żywot Apoloniusza z Tyany*, 1,7, tł. M. Szarmach, Toruń 2000, 28n.; Lukiana - *Menippos albo wróżba z zaświatów*, w: LUKIAN, *Dialogi*, 2, tł. M.K. Bogucki, Wrocław 1962, 65-67 i u pisarzy chrześcijańskich w *Recognitiones* Ps. Klemensa, Apocrypha 10, Turnhout 1999, 44 oraz w *Dionie* Synezjusza, ed. N. Terzagli, *Synesii Cyrenensis Opuscula*, Romae 1954, 233-278. Por. P. COURCELLE, *dz. cyt.*, 91-100, tam o *Liście* do Thalamosa oraz o tekście Vettiusa Valensa.

Również Tacjan Syryjczyk (II w.), uczeń Justyna, zostawił krótki opis nawrócenia. W czasie długich podróży po świecie zastanawiał się nad samym sobą i dopiero spotkanie z Biblią dało mu odpowiedź na nurtujące go problemy²². Tacjan negatywnie ocenia samą filozofię pogańską, a nie tylko, jak Justyn, szkoły filozoficzne.

Dwa następne chronologicznie opisy nawrócenia: św. Cypriana (+258) i św. Hilarego z Poitiers (+367) są mniej wyraziste i sugestywne.

Św. Cyprian w dialogu a raczej monologu *Ad Donatum* opowiada dość ogólnie swoje przejście z pogaństwa do chrześcijaństwa, które stanowi dla niego drugie narodzenie²³. Świat pogański jest przedstawiony schematycznie w czarnych kolorach i cały opis jest raczej sztywny, a mimo to był on wielokrotnie wykorzystywany przez św. Augustyna w *Wyznaniach*, choć biskup Hippony, sam wielki stylista, wyrażał się o nim z rezerwą²⁴.

Wspomnieć tu może należy również wspomnienie o nawróceniu u Kommodiana²⁵, który w kilku wierszach swoich *Instructiones* pisze swoim nawróceniu: *erravi tempore multo* by później zostać *de cloaca levatus* i stąd też pisze *Instructiones*, by pouczyć nieświadomych o prawdzie. Opis drogi prowadzącej do wiary zawierają również *Regognitiones* Ps.Klemensa, jeśli nawet autor jest nieprawdziwy, opis samego nawrócenia ma wszelkie szanse być autentycznym²⁶.

Ten opis prawdopodobnie znał św. Hilary. Początek *De Trinitate* stanowi raczej medytację na temat swego dojścia do Boga niż opis tej drogi²⁷. Autor opisuje swoje spotkania z Biblią: z *Księżką Wyjścia*, *Mądrości*, z prologiem św. Jana oraz *Listami* św. Pawła, które na tej drodze do nawrócenia przez wiarę wywarły zasadniczy wpływ.

Te dwa opisy stoją u podstaw *Wyznań* św. Augustyna, choć wydaje się przesadnym zdanie B. Altanera, że tekst św. Cypriana stanowi zarys tego dzieła i całej literatury z niego pochodzącej²⁸.

22 *Oratio* 29n., w: I.C.T. OTTO, *Corpus apologetarum christianorum*, 6, Ienae 1851, 113-115.

23 J. MOLAGER, SC 291, 1982, z dobrym wstępem, szczególnie 21-24. Por. P. COURCELLE, *dz.cyt.*, 119-125. Tł. pol. J. Czuj, POK 19,1937, 81-97.

24 *De doctrina christiana* 4, 14,31, CCL 32, 1962, 138; PSP 22, 1979, 114.

25 *Intitutiones*, *Prol.* i 2, 16(20), CCL 128, 1960, 3, 55ss.; PSP 53, 1990, 23.63-65; PSP 53, 1990, 22, 67n.

26 B. REHM, GCS 51, 1965. Przekład francuski: *Les Reconnaissances du Pseudo-Clément*, wyd. A. Schneider, L. Cirillo, Apocrypha 10, Turnhout 1999.

27 1,1-14, M. FIGURA, J. DOIGNON, SC 443, 1999, 202-234, por. P. COURCELLE, *dz. cyt.*; 96-99.

28 B. ALTANER, A. STUIBER, *Patrologie*, Freiburg 1966⁷, 174: *Ein Vorklang der "Confessiones" Augustins*.

Najważniejszym tekstem w tej grupie pism są oczywiście *Wyznania*²⁹, których tu, oczywiście, nie będziemy analizowali. Jest to dzieło wieloznaczne i wielopłaszczyznowe. Zawiera ono wiele motywów, z których jednym z najważniejszych jest właśnie autobiografia, opis drogi rozumowej, wyznania dawnych błędów, opis nawrócenia przy pomocy łaski. Dowiadujemy się z niego o wielu wydarzeniach z jego życia, wielu jednak autor przemilcza. Jest to autobiografia duchowa, opowiadająca o jego drodze do Boga, arcydzieło autoanalizy przeżyć religijnych, choć Augustyn, pisząc *Wyznania* opiera się również na schemacie autobiografii i odbiega od niego, gdy zmuszają go do tego własne przeżycia. Dodajmy, że Augustyn zostawił ponadto krótkie autobiografie duchowe zawarte w innych dziełach³⁰.

Wyznania Augustyna wywarły wielki wpływ na późniejszą autobiografię chrześcijańską: Paulina z Pelli, św. Patryka, Ennodiusza z Pawii i wielu innych³¹. Pewnego rodzaju kontynuacją Wyznań są jego *Soliloquia*, rozmowy duszy z Bogiem. Innym rodzajem autobiografii Augustyna są jego *Sprostowania*, o których jeszcze będzie mowa.

Przejmujące opisy swoich walk wewnętrznych prowadzących do nawrócenia daje św. Hieronim (+419); w liście 22 znajdujemy ze sławną wizją postawienie autora przed tronem Bożym³².

3. AUTOBIOGRAFIA - PAMIĘTNIK

Najstarszy pamiętnik chrześcijański sięga przełomu II i III wieku - są to notatki spisane w więzieniu w oczekiwaniu na śmierć w Kartaginie przez młodą patrycjuszkę Wibię Perpeptuę oraz Saturę, którzy zginęli jako męczennicy w Kartaginie w 202 r. Pamiętniki te, różniące się stylem od całości dziełka włączył autor (Tertulian?) do Męczeństwa św. Perpetui i Felicjy³³. Znajdujemy w nich opisy życia i stosunków panujących w więzieniu, nastroju więźniów i ich rozmów oraz

29 Wydanie: CCL 26,1981. Spośród ogromnej literatury o *Wyznaniach*, por. L.F. PIZZOLATO, *Le Confessioni di Sant'Agostino. Da biografia a confessioni*, Milano 1968; C. MOHRMANN, *The Confessions as a literary Work*, w: TAŻE, *Etudes sur le Latin des Chrétiens*, 1, Roma 1961, 371-381; TAŻE, *Considerazioni sulle Confessioni di S. Agostino*, w: *Tamże*, 2, Roma 1961, 277-323; P. COURCELLE, *dz. cyt.*; TENŻE, *Recherches sur les Confessions de S. Augustin*, Paris 1968².

30 *Contra Academicos* 2,2,5n., w: Św. AUGUSTYN, *Dialogi filozoficzne*, Kraków 1999, 85; *De beata vita* 1,4, w: *Dialogi*, tamże 17-19; *Soliloquia* 1,2-6, w: *Dialogi* 239-244; *De utilitate credendi* 8,20, w: *Bibliothèque Augustinienne* 8, Paris 1951, 253n.

31 Wpływ na rozwój autobiografii analizuje P. COURCELLE, *dz. cyt.*

32 *List* 22,7.30, tł. J. Czuj, *Listy*, 1, Warszawa 1952, 117n., 146n.; oraz 125, 12, tamże 3, 262n.

33 Wyd.: H. MUSURILLO, *The Acts of the Christian Martyrs*, Oxford 1972, 106-135. Tł. pol. A. Malinowski, w: *Męczennicy*, OŻ 9, 1991, 244-268.

przesłuchań, w szczególności zaś przeżyć samych męczenników. Szczególnie cenną częścią dzieła stanowią wizje plastyczne i bogate teologicznie, doznane przed męczeństwem. Dzieło jest wyjątkowo obrazowe i żywe, cenne dla historyka, teologa i zwykłego czytelnika, który ten barwny tekst czyta z zaciekawieniem.

Zupełnie inny typ pamiętnika stanowi dziennik podróży, który odbyła Egeria w latach 381-384³⁴. Opisuje w nim swoją pielgrzymkę po Palestynie, Egipcie, Syrii i powrót do Konstantynopola. Tekst jest częściowo zagubiony (który jednak można zrekonstruować) i znamy tylko część opisującą powrót z Egiptu przez Synaj, ostatnią podróż po Palestynie i powrót przez Syrię do Konstantynopola. Druga część dziennika opisuje szczegółowo liturgię Jerozolimską, w której ona uczestniczyła. Te swoje wspomnienia spisuje dla „siostr”, które pozostały w ojczyźnie (Hiszpanii? Galicji? Akwitanii?).

Utwór jest dwuwarstwowy: daje dokładne i szczegółowe opisy miejsc świętych, życia mnichów, liturgii, itd., stanowi więc nieocenione źródło dla historyka, ale pokazuje również przeżycia i wzruszenia samej Egerii, jakich doznaje w czasie pielgrzymki ta bogata patrycjuszka. I w końcu dziennik stanowi skarb dla filologów, którzy odkrywają w nim język, jakim mówili przeciętni ludzie w IV w., stąd we wszystkich antologiach *linguae vulgaris* spotykamy fragmenty tego dzieła.

Inne posiadane przez nas opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej, Anonima z Placencji, Arkulfa i inne zawierają bez wątplenia elementy autobiograficzne, ale nie tak wyraźne i tak żywe jak te w dzienniku Egerii³⁵. Wiemy ponad to, że poetycki opis swojej podróży z Afryki do Nikomedii napisany młodości pozostawił Laktancjusz (+339)³⁶ a Auzoniusz (+393) opisał swoją podróż Mozela³⁷.

W świat podróży starożytnych wprowadza nas również epitafium Abercjusza, biskupa Hierapolis w Frygii (II w.)³⁸. Opisuje on w nim swoje liczne podróże, między innymi do Syrii, do Rzymu, gdzie spotykał zawsze ten sam Kościół. Tekst jest metryczny i zawiera

34 Wyd.: P. MARAVAL, SCh 296,1982. Tł. pol. P. Iwaszkiewicz, w: *Do ziemi Świętej*, OŻ 13, 1996, 135-229. Bibliografia: M. STAROWIEYSKI, *Augustinianum* 19(1979)297-318.

35 Wszystkie zawarte we wspomnianym tomiku.

36 HIERONIM, *De viris illustribus* 80: „Mamy jego *Ucztę*, którą napisał jeszcze jako młodzieniec, *Podróż z Afryki do Nikomedii*, heksametrem ułożoną”(tł. K. Romaniuk); wyd. A. Ceresa Gastaldo, Firenze 1988, 186.

37 XV. *Mosella*, szczególnie ww. 338nn., wyd. A. Pastorino, Torino 1971,534nn.; na końcu utworu cenne wiadomości autobiograficzne.

38 Wyd.: J. QUASTEN, *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*, Bonn 1935, 21-24; tł. w: A. BOBER, *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965, 489-491.

4. POEMATY AUTOBIOGRAFICZNE GRZEGORZA Z NAZJANZU

Najważniejszą autobiografią starożytnego chrześcijaństwa, obok *Wyznań św. Augustyna* jest wielki poemat autobiograficzny Grzegorza z Nazjanzu (+ok.390)³⁹.

Całe dzieło Grzegorza z Nazjanzu, genialnego teologa i pisarza jest bardzo osobiste. I. Ševčenko nie bez słuszności stwierdza, że Grzegorz z Nazjanzu jest największym egocentrykiem w literaturze bizantyńskiej przed Metochitesem⁴⁰. Osobistymi są oczywiście jego listy, ale także jego mowy, szczególnie trzy mowy pogrzebowe po śmierci bliskich, apologie jak ta o kapłaństwie, czy pożegnalna do mieszkańców Konstantynopola. Grzegorz był także pierwszym wielkim poetą chrześcijańskim Grecji i obok poezji biblijnych, dogmatycznych i moralnych o charakterze wyraźnie dydaktycznym (często nieco sztywnych) znajdujemy poezję osobistą, i tak stanowi najlepszą część twórczości poetyckiej Grzegorza. Opowiada w niej o swoich rozterkach, zmaganiach, sporach z Bogiem tak, że ktoś nazwał go romantykiem zagubionym w IV w. Pośród tych utworów znajdujemy dwie jego autobiografie.

Pierwsza z nich w 634 heksametrach powstała około 371⁴¹, gdy Grzegorz miał około 40 lat i gdy spadł na niego szereg nieszczęść (śmierć brata, nękanie rodziny za jego długi, itd.). Wszystko to powoduje jego wybuch żalów na swoje nieszczęścia poprzednie i obecne, o których autor lubi pisać będąc jakby ilustracją słów Owidiusza *est quaedam flere voluptas*⁴². Autor skupia się na żalach, element narracyjny obecny wprawdzie, jest drugorzędny. Utwór jest dość chaotyczny i nie najlepiej skomponowany.

Temat ten podejmie po dziesięciu latach, bogaty o nowe gorzkie doświadczenia, powstaje w roku 382⁴³, a więc już po opuszczeniu Konstantynopola i będzie

39 Por. F. FLEURY, *S. Grégoire de Nazianze et son temps*, Paris 1930, 341-348; J.M. SZYMUSIAK, *Grzegorz Teolog*, Poznań 1965 (tam przekłady poezji pióra T. Sinki oraz świetny esej tegoż autora na temat poezji Grzegorza z Nazjanzu, s. 395-416); J. BERNARDI, „Trois autobiographies de S. Grégoire de Nazianze”, w: *L'Invention de l'autobiographie*, 155-165; A. HURST, *S. Grégoire de Nazianze à propos de lui-même*, w: *BOYKOAEIA*, FS F. Buvier, Genève 1995, 85nn.

40 HINTERBERGER, *dz. cyt.* 71-73. O Teodorze Metochitesie (+1332) por. O. JUREWICZ, *Historia literatury bizantyńskiej*, Wrocław 1984, 294n.

41 II, I, I, PG 37,969-1017; przekład polski T. Sinko 457-469.

42 *Tristia* 4,3,37.

43 II, I, 11, PG 37, 1029-1166; C.Jungck, *De vita sua*, Heidelberg 1974; Grégoire de Nazianze, *Le dit sa vie*, ed. trad. A.Lukinovich, Génève 1997 (z tłum. franc.); C.White, *Gregory of Nazianzus, Autobiographical Poems*, Cambridge 1996. Przekład włoski: L.Visconti, *Collana Testi Patristici* 62, Roma 1987 (ważny wstęp); przekład polski T. Sinko 469-510. We wstępie autor formułuje cel swojego poematu. Między VII a X w. Grzegorz Kapłan wydał życie Grzegorza Teologa, które stanowi przeróbkę hagiograficzną poematu autobiograficznego, uzupełnioną jednak kilkoma nowymi szczegółami; utwór wydał X.Lequeux, CCGr 44 (Corpus Nazianzenum 11), 2001.

go dopracowywać niemalże do śmierci, a więc do roku 388. Utwór zawiera 1949 trymetrów jambicznych, używa więc wiersza „szybszego”. Cel utworu jest wieloraki. Jest to apologia swojej postawy w Konstantynopolu wobec stawianych mu zarzutów (przeszło połowa utworu poświęcona jest wydarzeniom w Konstantynopolu, atakując bardzo ostro machinacje biskupów). Jest to pocieszenie samego siebie, bo wiersz jest lekarstwem na smutek. Ma ona charakter dydaktyczny, jest przeznaczona dla młodych, może dla siostrzeńca Nikobula, którego wykształceniem się zajmował. A może jest to odpowiedź na wtedy powstała *Autobiografię Libaniosa*⁴⁴.

Druga autobiografia Grzegorza jest utworem dużo lepszym od pierwszej, niemniej jest w niej przesada retoryki (ale czyż nie ma jej u Augustyna?). Jest ona, jak napisał J. Berardi: *filie de la Bible et de l'école de sophistes grecs*⁴⁵. Mimo niewątpliwego piękna i świetnych analiz autobiografia Grzegorza nie zdobyła sobie popularności takiej, jaką zyskały *Wyznania*. Powód jest dwojaki: Grzegorz pisze piękną greką attycką, która wtedy stanowiła język ludzi wykształconych i była powszechnie niezrozumiała. Po drugie, utwór jest pisany wierszem, a więc dużo trudniejszym do zrozumienia i w dodatku opartym na iloczynie, gdy ginie on już w poezji greckiej a używają go tylko poeci elitarni. Jest rzeczą możliwą, że autobiografię Grzegorza znał św. Augustyn, choć trudno przypuścić, że utwór stanowił bodziec do powstania jego *Wyznań*.

Poematy autobiograficzne Grzegorza z Nazjanzu wywarły znaczny wpływ na rozwój bizantyńskiej autobiografii poetyckiej.

5. AUTOBIOGRAFIA LITERACKA

Od IV w. pojawia się nowy typ autobiografii - literackiej, która ma jednak swoje korzenie we wstępie do Księgi Syracha. Są to utwory zazwyczaj krótkie, z wyjątkiem *Retractationes* Augustyna, zawierające zwięzły życiorys i zestaw dzieł, czasami wraz z ich sumaryczną oceną.

Najstarszym tekstem chrześcijańskim, w którym autor mówi o swojej pracy pisarskiej znajduje się na początku VI księgi *Komentarza do Ewangelii św. Jana*

44 Stajemy tu jednak wobec trudności chronologicznych: *Autobiografia Libaniosa* powstała wprawdzie w 374 ale Libaniusz miał pracować nad nią do 393 roku i wtedy dopiero ją wydał, tak twierdzą wydawcy *Apologii* J. Martin i P. Petit, Paris 1979. A jednak jest widoczny związek między tymi dwoma utworami. Pisze M. Hinterbergen, *Die Lebensgeschichte ... stehen ohne Vorgänger und Nachfolger da. Man könnte diese Gedicht als christlichen Version der heidnischen Autobiographie des Libanios - freilich ohne die Gestalt der Tyche - betrachten, auch wenn Gregorios formal einen anderen Weg geht* (s. 68).

45 Dz.cyt., 165

Orygenes⁴⁶. Autor opowiada o swoich wahaniach, czy podoła dziełu, następnie mówi o konflikcie z biskupem Aleksandrii, Demetriosem, o przerwaniu pracy, utracie początku księgi oraz o pozbawieniu go stenografów: wszystko to jest jednak napisane bardzo dyskretnie, językiem biblijnym

Bez wątpienia najważniejszym utworem w tej kategorii, są dwie księgi *Retractationes* św. Augustyna⁴⁷. Pod koniec swojego życia, około 426 r., Augustyn przeczytał wszystkie swoje dzieła, opisał je, podał okoliczności ich powstania, ocenił i sprostował zawarte w nich błędy. Augustyn bowiem zdawał sobie sprawę z tego, że twórczość jego była okolicznościowa, jako że jego pisma powstawały na prośby ludzi lub pod wpływem wydarzeń. Stąd ich przesada, przerosty elementów, które gani surowo, szczególnie przerosty retoryczne młodości. *Retractationes* stanowią utwór zupełnie wyjątkowy w literaturze światowej i jest pomnikiem uczciwości intelektualnej Augustyna, jego szacunku do pisanego słowa i czytelnika. Sprostowania są *Wyznaniami* starości Augustyna: między pełnymi entuzjazmu *Wyznaniami* i spokojną i krytyczną oceną swojej twórczości w *Sprostowaniach* układa się całe życie św. Augustyna.

Około 392/393 Hieronim (+419) napisał *De viris illustribus*, pierwszą historię literatury chrześcijańskiej, pisaną w celu apologetycznym: pokazania poganom, że chrześcijanie mają też swoją literaturę⁴⁸. Zawiera ona 135 krótkich biografów, ostatni, 135 zawiera jego autobiografię - lepiej - spis dzieł napisanych oraz tych, które zaczął lub zamierza pisać. Jest to tekst ważny nie tylko da poznania historii twórczości Hieronima, ale szczególnie dla poznania jego charakteru i osobowości: innym, nieraz wybitnym pisarzom (Janowi Chryzostomowi czy Ambrozemu) poświęca kilka linijek, sobie - ponad trzydzieści.

Autobiografia Gennadiusza (+ok.500) w jego *De viris illustris* jest nieautentyczna⁴⁹.

Z pierwszego dziesiątka lat V w., pochodzi ciekawa autobiografia poetyka Prudencjusza (IV/V w.) zawarta w *Prologu* i *Epilogu* jego poezji⁵⁰. Znajdują się tam właściwie wszystkie wiadomości, jakie mamy o wielkim poecie hiszpańskim. Pięknym metrem i językiem poetyckim streszcza swoje dzieła i wymienia najważniejsze wydarzenia swego życia. Bogu w ofierze za swe grzeszne życie składa to,

46 *Komentarz do Ewangelii św. Jana*, 6, 2,6-12, tł. S. Kalinkowski, PSP 28, 1981, 157n.

47 Wyd.: PL 32,583nn.; CSEL 26,1902; G. BARDY, *Bibliothèque augustinienne* 12,1956 - ważny wstęp tegoż autora, szczególnie 217-251; tł. pol. J. Sulowski, wstęp E. Stanula, PSP 22, 1979.

48 Ed. A. CERESA GASTALDO, Firenze 1988, 230-233.

49 100, PL 58,1120.

50 Ed. M. LAVARENNE, 1, Paris 1943, 1s. (*Praefatio*); vol. 4, Paris 1963, p.217 (*Epilogus*). Tł. pol. M. Brożek, PSP 43, 1987, 37-38, 305.

co ma w jego życiu jakąś wartość, a więc swoje wiersze. Są to fragmenty pełne chrześcijańskiej pokory a zarazem wyrażające świadomość wartości swojego dzieła poetyckiego.

Innego rodzaju są autobiografie dwóch pisarzy wczesnego średniowiecza: Grzegorza z Tours (+594) i Bedy Wielebnego (+735).

Na zakończenie księgi dziesiątej *Historii Franków*⁵¹ Grzegorz podaje spis biskupów w Tours, kończąc na sobie. Opowiada w nim o odkryciu relikwii świętych męczenników z Agaune o dokonanej przez siebie odnowie katedry. Do tych wiadomości dołącza spis swoich dzieł napisanych *stylo rusticiori* do dwudziestego pierwszego roku swego biskupstwa i błaga na wszystkie świętości, by ich nie przeinaczać ani nie zmieniać oraz nie zniszczyć, ale zachować je takimi, jakimi on je pozostawił. Tekst pokazuje głębokie przywiązanie Grzegorza do swego dzieła.

Również na końcu wielkiego dzieła historycznego Bedy, *Historii Narodu Angielskiego*⁵² autor daje swój krótki życiorys i dokładny spis swoich dzieł. W życiorysie stwierdza, że z wszelką usilnością oddawał się rozmyślaniu nad Pismem Świętym i że przy zachowaniu dyscypliny zakonnej i przy pilnym śpiewaniu codziennie w kościele, uważał za rzecz słodką zawsze się uczyć, albo nauczać innych albo też pisać (*semper aut discere, aut docere, aut scribere dulce habui*) a to czynił, aby zaradzić swoim własnym i uczniów potrzebom, a dzieła swoje opracowywał na podstawie twórczości Ojców, streszczając ich myśli lub dając swoje wyjaśnienia. Trudno o lepszą charakterystykę metody pracy intelektualisty średniowiecznego.

Wartość tych krótkich i skromnych wzmianek autobiograficznych polega na tym, że wprowadzają nas nie tylko w warsztat pisarski ich autorów ale także pokazują nam ich stosunek do pracy intelektualnej.

6. WSPOMNIENIA SZKOLNE

Jest rzeczą godną podkreślenia, że starożytność chrześcijańska pozostawiła kilka tekstów zawierających szkolne, które są, jak wszystkie tego rodzaju teksty, wyjątkowo barwne i ciepłe i stąd warto je tu wyodrębnić w osobnym rozdziale.

Grzegorz Cudotwórca (III w.) zostawił nam swoje wspomnienia zawarte

51 PL 71, 571n.; MGHSerMerov 1,1937, 534-536.

52 Ed. C. Plummer, 1, Oxonii 1975, 356-360; fragmenty tł. pol. A. Bober, *Millenium, Szkocja Irlandia*, Lublin 1991, 71-95, autobiografia 93-95.

w jego mowie dziękczynnej skierowanej do Orygenesesa, napisanej w 238 roku⁵³. Opisuje w nim drogę młodego człowieka, który z dalekiej Kapadocji wybiera się na studia prawnicze do Berytu (Bejrutu). Spotkawszy jednak silną osobowość Orygenesesa staje się jego gorliwym uczniem. Otrzymujemy opowiadanie o sposobie nauczania wielkiego mistrza teologii i niezapomnianej atmosferze jego szkoły w Cezarei Palestyńskiej. Dziełko bardzo proste i bardzo autentyczne, a opisy nauki i szkoły Orygenesesa przypominają wspomnienia szkolne Grzegorza z Nazjanzu.

Jak wspomnieliśmy, twórczość Grzegorza z Nazjanzu jest bardzo osobista, szczególnie zaś panegiryk Bazylego Wielkiego. Wspominając swego przyjaciela opowiada o ośmiu latach spędzonych w czasie ośmioletnich wspólnych studiów w Atenach. W ten sposób otrzymujemy zwięzły lecz treściwy opis życia studenckiego w Atenach w połowie IV w.⁵⁴

Wspomnienia o swoich profesorach z Bordeaux przekazał Auzoniusz w *Commemorationes professorum Burdigalensium*⁵⁵.

O życiu szkolnym mówi krótka autobiografia wielkiego armeńskiego matematyka Ananiasza Szirakacy (VII w.)⁵⁶, który opowiada o swoim pędzie do wiedzy i o studiach u matematyków i filozofów greckich; dowiadujemy się też szczegóły o życiu naukowym i szkolnym w Armenii (o którym wyraża się bardzo źle), w Konstantynopolu i w Anatolii. Do swojej autobiografii Ananiasz wprowadził biografię swego mistrza Tychika, postaci skądinąd nieznannej. W sumie, ten nieznan i zapomniany przez patrologów utwór pokazuje nam nowy, nieznan świat uczonych armeńskich początku średniowiecza.

53 Szczególnie rozdziały 48-181. Wyd.: H. Couzel, SChr 148,1969, 116-172. Tł. S. Kalinkowski, opracowanie i bibliografia K. Bielawski, ŻrMT 11, 1998.

54 *Oratio* 43,14nn., PG 36,513nn.; tł. polskie: Grzegorz z Nazjanzu, *Mowy wybrane, Mowa 43*, tł. zbiorowe, Warszawa 1967, 476-534. Por. J. BERNARDI, "Un regard sur la vie étudiante à Athènes au milieu du IVe siècle", *REG* 103(1990) 179-194.

55 XIII. Wyd. A. Pastorino, Torino 1971,436-478.

56 Tł. franc.: H. Berbérian, REtAr 1(1964) 189-194 z komentarzem P. Lemerle, *tamże*, 195-202. Istnieje przekład angielski, oparty na tłumaczeniu rosyjskim: F.Conybeare, ByzZ 6(1897) 572-574. Por. M. STAROWIEYSKI, „Ananiasz Szirakaci (ok.600 - ok.670) i jego autobiografia” (z przekładem polskim z bibliografią) w: *Ars Graeca, Ars Latina*, FS prof. A Różyckiej-Bryzek, Kraków 2001, 67-74 (dalsza bibliografia).

7. INNE AUTOBIOGRAFIE

Wedle św. Hieronima Hiszpan, Acyliusz Serwer, żyjący w połowie IV w.⁵⁷ miał opisać prozą i wierszem swe życie jakoby podróż (gr. *hodoiporikon*) lub jako doświadczenie grzechu czy pokusy (gr. *peira*) w sposób tragiczny (gr. *katastrophe* - katastrofa, wypełnienie, nawrócenie). Czyżbyśmy mieli poprzednika Wyznań św. Augustyna?

Krąg Galii znamy z dwóch autobiografii, tym cenniejszych, że są utworami dziadka i wnuka .

Auzoniusz (+393) był bez wątpienia chrześcijaninem, choć jest typowym przedstawicielem literatury pogańskiej IV w. W szeregu drobnych utworów zawierających elementy autobiograficzne, koncentrujących się na nim samym, powtarzając *ego*, *Ausonius* podkreśla swoje szlachetne pochodzenie, znakomitą rodzinę i nauczycieli, opisuje swój dzień, podkreślając⁵⁸.

Zupełnie w inny klimat wprowadza nas jego wnuk, Paulin z Pelli (koniec V w.) Młodość spędził w Grecji, powrócił do bogactw w Galii, które stracił i musiał się zadowolić bardzo skromnym życiem. W swoim krótkim poemacie pisany heksametrem *Eucharistikos Deo sub ephemeridis meae*⁵⁹ napisany w wieku 84 lat w 459 r. Paulin za wszystko składa Bogu dzięki i opisuje swoje życie ciągle zwracając się ku Bogu. Co więcej, wydaje się, że we wstępie polemizuje z postawą dziadka⁶⁰, a tytuł dzieła nawiązuje do jego *Ephemeris*. Zestawienie tych dwóch autorów dwóch różnych pokoleń pokazuje głębokie przemiany jakie dokonały się w mentalności mieszkańców Galii w ciągu jednego wieku.

Niemniej liczne są fragmenty autobiograficzne innego poety galijskiego, współczesnego Paulinowi, Sydoniusza Apolinarego (ok. 478), szczerego chrześcijanina a zarazem poety bardzo związanego z poezją pogańską⁶¹.

Niemalże współczesny dziełku Paulina są *Confessiones* św. Patryka (+461), w których opowiada o swojej młodości jako niewolnika, ocaleniu, apostołstwie

57 *De viris illustribus* 111: „Acyliusz Sewer, z rodziny tego samego Sewera, do którego są zaadresowane dwie księgi listów Laktancjusza, napisał dzieło prozą i poezją, jak gdyby przewodnik po dziejach jego życia Nazwał je *Dokonanie* lub *Doświadczenie*. Zmarł za cesarza Walentyniana” (tł. K. Romaniuk). Wyd.: A Ceresa Gastaldo, Firenze 1988, 214; por. P. COURCELLE, *dz. cyt.*, 134.

58 W utworach autobiograficzne Auzoniusza podają strony wg. wydania A. Pastorino, Torino 1971: I. *Praefatiunculae*, 2, 254; II. *Ephemerides* 260-275; IX *De herediolo*, 382-384; XII. *Parentalia* 400- 435; XIII. *Commemorationes professorum Burdigalantium* 435-477; XV. *Mosella*, szczególnie ww. 338nn., s. 534nn. Por. P. COURCELLE, *dz. cyt.*, 207.

59 Wyd.: C. Moussy, SC 209, 1974; P. COURCELLE, *dz. cyt.*, 207-211.

60 *Praefatio*, SC 209, s. 54.

61 Ed. A. Loyen, J-3, Paris 1960-1970; przekład wszystkich dzieł Sydoniusza przygotowany przez ś.p. prof. Mieczysława Brożka jest złożony do druku w wydawnictwie PAU w Krakowie.

w Irlandii. Jest to utwór bardzo ciekawy i osobisty, stanowiący wobec zarzutów mu stawianych, apologię jego działalności jako biskupa⁶².

Nieco późniejszy jest *Euchiristikon* biskupa Pawii, Ennodiusza⁶³. W czasie choroby rozmyślał o swoim życiu a po wyzdrowieniu napisał autobiografię wymieniając swoje sprzeniewierzenia obiecując, że nie będzie szukał chwały poetyckiej, czego bynajmniej nie dotrzymał, bo utwór napisany jest stylem pompatycznym. Trudno nie podpisać się pod sądem P. Courcelle, że jest to *pastiche assez médiocre des Confessions*⁶⁴. Wszystkie bowiem ostatnie trzy utwory nawiązują do Wyznań, choć dzieli je różnica wykształcenia i talentu.

Ciekawą autobiografię *Ordo quaerimoniae* pozostawił mnich Valerius z Vierzo, około 650 (+po 702)⁶⁵. Opisuje w nich trudy życia pustelnika, napaści szatana i zwycięstwa nad nim. To niewielkie dziełko jest bardzo ważne dla historii monastycyzmu hiszpańskiego. Tym utworem rozpoczyna się obfita średnio-wieczna autobiografia monastyczna (Othlona +1083; Guiberta z Nogent +1124; Elżbiety z Schönau +115, i innych).

Nie można tu nie wspomnieć o autobiografii Nestoriusza (+451), nazwanej *Liber Heraclidis*, który zesłany do Egiptu, przed Soborem Chalcedońskim napisał swoją autobiografię apologetyczną zachowaną w przekładzie syryjskim, w której bronił swojego stanowiska na Soborze Efeskim⁶⁶. Prawdopodobnie elementy autobiograficzne znajdowały się w utworze *Tragoedia*, dzieła przyjaciela Nestoriusza, komesa Ireneusza (+ok.450). Wszystkie te utwory pokazują nam, jakim szacunkiem cieszyła się w tych czasach autobiografia.

62 PL 53,801-814; R.P.C. HAMMON, C. BLANC, SC 249, 1978. P. COURCELLE, *dz. cyt.*, 211-213. Fragmenty tłumaczył A. Bober, *Millenium, Anglia, Szkocja, Irlandia*, Lublin 1991, 71-95, autobiografia 93-95. Przekład dzieł św. Patryka przygotowywany jest w wydawnictwie Tyniec dla serii *Źródła Monastyczne*.

63 188, *Opuscula* 5, PL 63, 245-250; MGH Auct. ant. 7, 1895, 300-304.

64 *Les confessions de St Augustin dans la tradition littéraire*, Paris 1963, 257.

65 PL 87,439-447; C.M. AHERNE, *Valerio de Vierzo*, Washington 1949. Por. PÉREZ DE URBEL, *Los monjes españoles en la Edad Media*, I, Madrid 1933, 451-483; M. TORRES, "Una olvidada autobiografía visigótica del siglo VII", *Studia filosofica* 3(1931) 7-52, szczególnie 26-31; J. ARENILLAS, "La autobiografía de S. Valerio (s.VII) come fuente para el conocimiento de la organización eclesiástica visigótica", *Anuario de historia del derecho español* 11(1934) 468-478; FERNÁNDEZ POUSA, "San Valerio come fuente histórica", *Verdad y Vida* 1 (1943) 576-585; E. BERMEJO GARCIA, "San Valerio. Un sceta español del siglo VII", *Boletin de Universidad de Santiago de Compostela* 1940; FERNÁNDEZ ALONSO, "Sobre la autobiografía de san Valerio y su ascetismo", *HispSacra* 2(1949) 259-284; A. ROBLES SIERRA, "San Valerio y su corriente de espiritualidad monástica", *TeolEspir* 9(1965) 7-52.

66 Wyd.: P. BEDJAN, *Nestorius. Le livre de Héraclide de Damas*, Paris/Leipzig 1910.

8. PSEUDOAUTOBIOGRAFIE

Spośród licznych apokryfów Nowego Testamentu wiele z nich podaje się jako autobiografie, to znaczy są pisane w pierwszej osobie przez jedną z postaci biblijnych, jak Apostoł Jakub (*Protoewangelia Jakuba*) czy Apostoł Tomasz (*Ewangelia Tomasza*) itd. W wielu apokryfach występują fragmenty pisane w pierwszej osobie, np. w sławnej wizji Józefa w *Protoewangelii Jakuba*⁶⁷. Do szczególnego rodzaju apokryfów-autobiografii należą opisy podróży po zaświatach zawarte w *Apokalipsie Piotra* i *Apokalipsie Pawła* i innych apokalipsach pochodnych, ze wszystkimi okropnościami opisu piekła i wspaniałościami opisu nieba. Ich autorzy podają się na obydwu Apostołów⁶⁸. Utwory te cieszyły się ogromnym powodzeniem w świecie wczesnochrześcijańskim i średniowiecznym, szczególnie *Apokalipsa Pawła* i pochodna od niej *Apokalipsa Maryi*⁶⁹.

Do tego rodzaju utworów należą także tzw. *Klementyny*, utwór zachowany w dwóch wersjach (*Homiliae* i *Recognitiones*), którego autorem ma być Klemens Rzymski, trzeci biskup Rzymu. Jest to pierwszy romans chrześcijański, powstały w II w., w którym przesuwają się przed oczyma postacie Nowego Testamentu, jak Piotr, Szymon Mag czy Barnaba⁷⁰.

Innym typem pism pseudoautobiograficznych są utwory Ps. Dionizego Areopagity (V/VI w.), skierowane do postaci biblijnych, Jana Ewangelisty, Tymoteusza, Tytusa, w których opowiada o wydarzeniach, których sam miał być świadkiem, np. odejścia Maryi⁷¹.

9. UTWORY ZWIĄZANE Z AUTOBIOGRAFIĄ

W literaturze patrystycznej istnieją gatunki literackie nie będące autobiografiami, lecz z nimi ściśle związane. Do takich utworów należą listy, zawierające bardzo wiele elementów autobiograficznych i często kopalnię wiadomości o życiu autorów.

Najbogatsze w fragmenty autobiograficzne są listy św. Ignacego, św. Cypriana, św. Hieronima (szczególnie list 22 w którym znajduje się sławny opis jego

67 18,2n., w: *Apokryfy Nowego Testamentu*, red. M. Starowieyski, 1, Lublin 1980, 199n.

68 Ta ostatnia nawiązuje one do 2 Kor 12,2nn., gdzie Paweł pisze o swoim porwaniu do siódmego nieba.

69 Por. *Apokryfy NT*, III: *Listy i Apokalipsy*, red. M. Starowieyski, Kraków 2001, 225-293.

70 Wyd.: B.Rehm, GCS 51, 1965. Tł. francuskie: *Les Reconnaissances du Pseudo-Clément*, ed. A. Schneider, L. Cirillo, Apocrypha 10, Turnhout 1999.

71 *O imionach Bożych* 3,75; por. *List* 8,6, 194. Przekład polski: M. Dzielska, 1-2, Kraków 1977, 1979 (podają strony tego wydania).

snu - literackiego nawrócenia), św. Augustyna i w końcu papieża Grzegorza Wielkiego. Listy te zawierają opisy przeżyć i wydarzeń historycznych.

Niemniej związane z autobiografią są różnego rodzaju apologie. Niektóre z nich stanowią obronę przed zarzutami stawianymi autorowi, np. apologie Grzegorza z Nazjanzu, Atanazego⁷² czy Pryscyliana, inne natomiast stanowią obronę jakiś prawd wiary, i w tym wypadku są o wiele mniej osobiste. Elementy apologii znajdują się w wielu autobiografiach, poczynając od św. Pawła, do Grzegorza z Nazjanzu i św. Patryka.

Liczne elementy autobiograficzne spotykamy w literaturze monastycznej, pisanej często z pozycji ucznia, zazwyczaj pełnego zachwytu względem swego mistrza albo też z pozycji tego, który otrzymał jakąś łaskę ze strony danego świętego, np. uzdrowienie. Takie elementy zawierają, by podać kilka przykładów, *Opowiadania dla Lausosa* Palladiusza (+ ok. 431), *Dzieje miłości Bożej* Teodoretą z Cyr (+466); znajdują się one w *Żywotach* Cyryla ze Scytopolis (+po 559), w *Żywocie Teodora z Sykeonu*, napisanego przez Grzegorza (+po 613), w opisach cudów św. Cyrusa i Jana, dzieła Sofroniusza z Jerozolimy (+638), podobnie jak w *Żywocie Grzegorza z Chodziby*, dzieła Antoniego z Chodziby (+po 630). W tych jednak dziełach autor odgrywa rolę drugorzędną.

Podobnie wśród utworów poetyckich, obok tych wymienionych, znajdziemy szereg utworów zawierających elementy autobiograficzne.

Są też inne utwory zbliżone do autobiografii. Czy można do niej np. zaliczyć *O pocieszeniu filozofii* Boecjusza, któremu w więzieniu w Pawii pojawia się i z którym rozmawia Filozofia? Czy może można go zaliczyć do dziennika filozoficznego typu *Rozważań* Marka Aureliusza, choć w jakim stopniu jest to utwór „autobiograficzny” a w jakim, ze względu na liczne zapożyczenia tylko, „literacki”? Czy można zaliczyć do autobiografii i w jakim stopniu literaturę wizjonerską, jak np. *Pasterza* Hermasa, którego nawet życiorys wydaje się być symboliczny? Do tych utworów można by zaliczyć również wspomniane apokalipsy.

Istnieje bowiem obszerna literatura osobista, jak wiersze osobiste (np. Grzegorza z Nazjanzu), modlitwy i tym podobne utwory, które niewątpliwie pomagają do poznania osobistych przeżyć danego człowieka, jak np. opłakiwanie grzechów, a która nie stanowi dokładnie jeszcze autobiografii.

72 A. MARTIN, “Figures du je et jeux de figures dans les Apologies d’Athanasie: Aux antipodes de l’autographie, w: *L’invention*, 147-154.

10. UWAGI KOŃCOWE

Utwory autobiograficzne są zazwyczaj wielopłaszczyznowe stąd też podział jej proponowany w tej pracy i inne podziały, np. Sizoo, zazwyczaj nieadekwatnie odpowiadają rzeczywistości, w której różnorodne elementy (np. apologia, nawrócenie, i inne) nakładają się na siebie. Podobnie i same wydzielenie autobiografii jest trudne, gdyż szereg utworów zawiera elementy autobiograficzne nie będąc autobiografiami w ścisłym tego słowa znaczeniu. Ponadto same autobiografie bywają ściśle wtopione w inny utwór, często nie mający nic wspólnego z autobiografią, stanowiąc zaledwie jego nieznaczną część. Do tego dochodzą schematy i toposy literackie, od których nie uciekał nawet sam wielki Augustyn.

Autobiografie znajdujemy w literaturze Wschodu i Zachodu. O ile autobiografie zachodnie opisują raczej nawrócenia o charakterze moralnym i podkreślają element moralny: zerwanie z pewnym sposobem życia, odwrócenie się od świata klasycznego, o tyle autobiografia wschodnia (włączając w nią Ananiasza) opowiada raczej o drodze intelektualnej przemiany.

Autobiografia może skupiać się na przeżyciach duchowych ale równocześnie opowiadać o wydarzeniach zewnętrznych, a nawet skoncentrować się na nich całkowicie (Egeria, *Itineraria*). Autobiografia może opowiadać o pracy pisarskiej (podając katalog jego dzieł) lub o pracy duszpasterskiej biskupa, kapłana.

Autobiografie przynoszą zazwyczaj cenne dla historyka wiadomości, zarówno o samej epoce jak i o samym autorze i jego mentalności. Utwory o charakterze autobiograficznym pokazują zachodzące przemiany w mentalności ludzi tamtych czasów. Porównajmy *Dziennik* Marka Aureliusza i *Wyznania* i *Soliloquia* Augustyna, czy pisma Auzoniusza i Paulina z Pelli oraz stojącego pomiędzy nimi Sydoniusza Apolinarego - bardzo jeszcze pogańskiego a zarazem już chrześcijańskiego. Podobnie jest wymowne zestawienie wielkiego manifestu godności pisarza w *Odzie III,30 (Exegi monumentum...)* Horacego oraz bardzo pokornej lecz pełnej godności ocenie swojej poezji przez Prudencjusza, lub też gorącego przywiązania do swego dzieła Grzegorza z Tours, mimo że on sam ocenia je w sposób surowy.

Jak widzimy z naszego zestawienia w literaturze patrystycznej istniał dość obszerny nurt autobiograficzny utworów pisanych w różnych językach, w bardzo różnym celu, wyrażony w bardzo różnych gatunkach literackich i różnych formach, w poezji czy prozie, który nas wprowadza w nurt życia ówczesnych ludzi i pozwala lepiej poznać świat późnego antyku i przemiany w nim zachodzące, szczególnie jego chrystianizację. Niniejsze zestawienie, być może, stanowić będzie punkt wyjścia dla dalszych badań, bo jak widać *the dark continent of literature* jakim jest autobiografia chrześcijańska oczekuje na jej pełniejsze zbadanie i wykorzystanie.

AUTOBIOGRAFIA ED ELEMENTI AUTOBIOGRAFICI NELLA LETTERATURA CRISTIANA ANTICA

RIASSUNTO

Nell'articolo si tratta dei elementi autobiografici nella Bibbia (VT e NT), dei racconti della conversione (p.e. Giustino, Cipriano, Ilario, Agostino), dei ricordi (p.es. *Maririo di S.Perpetua e Felicita*, Egeria), dei poemi autobiografici di Gegorio Nazianzeno, dell'autobiografia letteraria (p.es. Girolamo, Agostino, Beda), dei ricordi scolastici (p.es. Gregorio Taumaturgo, Gregorio Nazianzeno, Ananias Sirakaci), dell'altre autobiografie (p.es. Ausonio, Patrizio, Paulino di Pella, Valerio di Vierzo). In fine si fa menzione della pseudoautobiografia (apocrifi, Pseudo-Dionigi Areopagita) e delle altre opere aventi accenni autobiografici (p.e. lettere, apologie, vite dei santi).